

Machiavelli geconsteerdte breuk wist te operationaliseren tot een echte, en uiterst originele politieke filosofie die wèl bij de politieke realiteit aansluiting gaf.

De hier relevante kern van Spinoza's redenering geeft Blom uitstekend weer (207 vlg.). Het betreft hier Spinoza's briljante inzicht dat de overgang van de natuurlijke staat naar de burgerlijke samenleving geen 'zero-sum game' is in de (rousseauïstische) zin dat men (hooguit) evenveel rechten (op anderen) terug krijgt als men zelf (aan anderen) opgeeft. Integendeel, iedereen krijgt *meer* terug dan hij afstond, omdat men, naast en boven die onderlinge uitwisseling van rechten *ook* zijn aandeel verkrijgt in die nieuwe, en met die overgang ontstane machtsbron van de collectiviteit. In die overgang van de natuurlijke naar de burgerlijke samenleving, van de privé- naar de politieke orde, wordt daarom, om zo te zeggen, *ex nihilo* een potentieel aan macht en recht geschapen dat er voordien nog niet was. En het is deze creatie van macht en recht *ex nihilo* waarin zich die door Machiavelli geponerde incommensurabiliteit van de privé-sfeer van individu (en natuurstaat) en van de collectiviteit (en de politiek) articuleert. De rechten van het individu en van de collectiviteit zijn daarom ook niet noodzakelijkerwijs aan elkaar tegengesteld — integendeel, zoals Blom Spinoza weergeeft, 'in a political order the powers of both individuals and the collectivity are increased' (208). Macht en vrijheid (en democratie) sluiten elkaar niet uit, maar zijn juist een voorwaarde voor elkaar—en we kunnen die paradox eerst verstaan nadat we met Machiavelli en Spinoza die notie van een 'politieke ethiek' hebben opgegeven.

Dit erudiete, scherpzinnige en waardevolle boek verdient een zeer belangrijke plaats in de reeks studies die er, sinds Kossmanns pioniersarbeid, over de geschiedenis van de Nederlandse politieke theorie geschreven werden. Des te meer valt te betreuren dat de auteur zo weinig moeite deed om het de lezers van zijn boek naar de zin te maken. Technicalia overwoeren nogal eens de gedachtengang, terwijl belangrijke en verrassende inzichten daarentegen soms haast *en passant* vermeld worden. Bijgevolg wordt een wel zeer sterk beroep gedaan op het geduld en het interpretatieve talent van de lezer, wanneer die Bloms gecompliceerde gedachtengang zoekt te reconstrueren.

Omdat wij van een zo bijzonder deskundig geleerde als Blom nog zoveel zullen kunnen leren, is te hopen dat zijn toekomstige publicaties minder 'gebruikers-onvriendelijk' zullen zijn.

F. R. Ankersmit

K. Davids, e. a., ed., *De Republiek tussen zee en vasteland. Buitenlandse invloeden op cultuur, economie en politiek in Nederland 1580-1800* (Leuven-Apeldoorn: Garant, 1995, 303 blz., f39,90, ISBN 90 5350 344 7).

Wat bezielde de uitgevers toen ze de omslag van dit boek opsierden met een foto uit omstreeks 1900 van de haven van 's-Hertogenbosch? Geen historisch besef — zoveel is zeker.

Dat was — gelukkig — anders gesteld met de redactie die heeft gezorgd voor een onberispelijke inleiding. Ik kom er nog op terug. Vooralsnog volsta ik met het memoreren van de dertien oorspronkelijke opstellen die het boek rijk is. 'Rijk' is hier het goede woord, want het betreft stuk voor stuk goed geschreven, inzichtelijke, inhoudrijke studies op alleszins verantwoord niveau. Deel I bevat vier essays over internationale invloeden op de cultuur in de Republiek. Heerma van Voss betoogde in amper twintig bladzijden vooral welke conclusies niet uit zijn beschouwing te trekken zijn. Wie denkt dat hij onzin uitkraamde vergist zich. Zijn beschouwing van de Nederlandse plaats binnen de Noordzeecultuur begint heel ambitieus à la Fernand Braudel, krijgt stoer een vervolg à la Pieter Geyl (de auteur komt nu eenmaal uit Utrecht) maar eindigt weldadig bescheiden. De socioloog Knottnerus verdiepte zich knap en boeiend in de

dynamiek van veranderende angstvoorstellungen. Rationaliserend calvinistisch Nederland was zijn angst voor de zee eerder te boven dan luthers gemoedsvol Noord-Duitsland, meent hij. Hij verwijst onder meer naar Storms 'Schimmelreiter'. Diens vroegere 'Aquis Submersus' zou ook op zijn plaats zijn geweest: '... aus dem dumpfen Brausen des Meeres tönte es mir immerfort, gleich einem finsternen Wiegenliede: Aquis submersus — aquis submersus'! De theoloog Op 't Hof benut meteen de gelegenheid om Neêrlands vroomheid uit de zeventiende eeuw te behandelen als importartikel. Puriteinse en piëtistische denkbeelden drongen via de zeegevesten (altijd weer deze!) het land binnen. Omgekeerd verdiepte de neerlandica Barend-Van Haeften zich in de internationale uitstraling van vaderlandse reisverhalen.

In overeenstemming met de toenmalige werkelijkheid eiste deel II met zijn regionale thema's het grootste aantal opstellen op. Het zijn er vijf. Twee volkskundige historici — Dibbits en Rooijackers — analyseren de innoverende plaats van de Republiek ten aanzien van chinoiseriëën. Hun conclusie dat de 'ingetogen' burgerij als innovatieve factor even veel waard was als exuberante vorstenhoven elders is verrassend; hun conclusie dat de zeegevesten (let op, goede lezer!) daarbij het voortouw hebben genomen niet, al denken zij er zelf anders over. De Waardt zocht verband tussen toverij- en heksenvervolgning en voedselschaarste. Ook hier gaf vrije bereikbaarheid van de open zee de doorslag. Romme vroeg daarentegen juist meer aandacht voor niet-maritieme aspecten door de Duitse, overwegend continentale immigratie in Utrecht te bekijken. Hij concludeerde dat de 'eenzijdig maritieme beeldvorming van de Republiek' niet terecht is. Kappelhof verdiepte zich onder andere via bedrijfstakgewijs onderzoek in de interactie tussen Noord-Brabant en de Hollandse stapelmarkt. Beide profiteerden, stelde hij vast, maar Holland méér dan Brabant. Wantje Fritschy nam het thema 'geld en oorlog' onder de loep. Naarmate de tijd verstreek, vervaagden regionale verschillen tussen zee- en landgevesten en werd het overal van hetzelfde laken een pak: eenwording van de natie, heet zoiets. Nu is de lezer haast vanzelf beland bij deel III dat de Republiek als geheel op de korrel neemt. Dehing gaf een welkome, kritische aanvulling op onder andere de denkbeelden van schrijver dezes over de functie van Amsterdam in de internationale kapitaalstromen. Hij wees terecht op de betekenis van de tot nu verwaarloosde monetaire en financiële aspecten. Toch zal niemand verbaasd van zijn stoel rollen bij de conclusie dat Amsterdam de kern werd van een ingewikkeld (maritiem en landgericht) financieel-hiërarchisch netwerk. Zijn beschouwing is — 't kon ook niet anders — onbeschaamd hollandocentrisch en laat de Republiek onbesproken. Enthoven is de zoveelste die zich verdiepte in de ondergang van de Nederlandse handels-suprematie. Volgens hem verliep de fiscaal-economische verdediging daarvan tegen Frankrijk minder doeltreffend dan de daaraan voorafgaande tegen Spanje en Engeland. Of hij daarmee gelijk heeft en waarom dat dan zo was staat naar mijn mening nog te bezien. Troost behandelde de buitenlandse politiek. De uitzonderlijke, continentale evenwichtspolitiek van Willem III volgde op het maritieme neutralisme en daarna was het stuivertje wisselen tussen actief en passief neutralisme. Mörcke tenslotte zocht en vond verschillen en overeenkomsten tussen de Republiek en de Duitse vorstenstaten — een thema dat nadere uitwerking verdient.

Een bundel met veel variaties! Variaties waarop? Ik zou er zelf niet op zijn gekomen maar de inleiding tot de bundel maakt het duidelijk. In het geding is de identiteit van Nederland. Een modieuze thema volgens de inleiders zelf. Een oud thema ook, eveneens volgens de inleiders. Ik wist eerlijk gezegd niet hoe stokoud, 't Begon allemaal al een eeuw geleden bij P. J. Blok en sedertdien hebben velen, zeer velen hun zegje gezegd, zij het onder verschillende benamingen. 'Volksaard', 'geestesmerk', 'volkspsyche' enzovoorts. Het knappe van de inleiders is dat zij aantonen dat het toch geen afgekloven thema is. Integendeel. Het begint er mee dat zij de homogeniteit van het begrip identiteit inruilen voor een gedifferentieerd samengesteld geheel. Zij onderscheiden vervolgens 'identiteit' van 'identiteitsbesef' om tot het doel van de bundel

te komen. Dat is niet het vaststellen van de identiteit in kwestie. Doel is 'een analyse te geven van aspecten van de context waarbinnen identiteit en identiteitsbesef in de periode van de Republiek tot ontwikkeling konden komen'. Nu, dat is prima gelukt en analytisch een stap vooruit. Toch kan men zich afvragen of zo'n bescheiden aanpak niet bij voorbaat gedoemd is te slagen.

'Identiteit' is in historisch opzicht een glibberig begrip. Er valt eigenlijk weinig mee te beginnen zo lang het wordt opgevat als een per se statisch begrip met haast onveranderlijke lading van al dan niet gedifferentieerde elementen. Daartegenover is een dynamische opvatting denkbaar. Men mag uit analytisch oogpunt veronderstellen dat de identiteit van een groepering mensen gestalte krijgt doordat het samenstel van de aan haar toerekenbare eigenschappen of kwaliteiten zich in meerdere of mindere mate onderscheidt van dat van andere. Identiteit is zo bezien geen verschijnsel op zich maar een veranderlijke relationele verhouding tussen drie factoren: de groepering in kwestie met haar eigenschappen, andere groeperingen en hun eigenschappen en tenslotte degene die bepaalt om welke specifieke eigenschappen het moet gaan. Daarmee is identiteit onderhevig aan drieërlei soorten verandering hetgeen het mogelijk maakt het begrip te ontdoen van zijn gebruikelijke, zinledige stereotyperingen zonder beroep op het steriele credo dat eenheid in verscheidenheid schuilt. Historische identiteit verdient het om expliciet te worden opgevat als al dan niet gestructureerde en al dan niet procesmatige verandering. In het geval van Nederland ligt het inderdaad in de rede om daarin de wisselende interactie tussen maritieme en continentale invloeden te verdisconteren. Alles verandert. Zelfs Nederland. Waarom niet zijn identiteit? Is de huidige natie soms van gisteren?

P. W. Klein

A. van der Blom, *Lieven de Key, Haarlems stadsbouwmeester. Een Vlaamse emigrant en zijn rijke nalatenschap* (Haarlem: Schuyt & co., 1995, 96 blz., f39,50, ISBN 90 6097 406 9).

Lieven de Key (1557/1560-1627) wordt, naast De Keyser, als de grootste renaissance-architect van Nederland beschouwd. De Key stamde uit een oude Gentse steenhouwers- en metselaarsfamilie, die na de calvinistische Republiek Gent had verlaten. Na een verblijf van enige jaren in Londen, vestigde De Key zich in 1590/1591 in Haarlem, waar hij een vruchtbaar werkerterrein aantrof, aangezien de stad na het beleg een stormachtige groei doormaakte. Hij werd aanvankelijk als steenhouwer aangesteld en was er vanaf 1593 'opperfabriek' (toezicht-houder op openbare werken). Daarnaast dreef hij een privébedrijf in natuursteen.

Omtrent de inhoud en de omvang van het oeuvre van De Key bestaat geen duidelijkheid. Schriftelijke bronnen leveren slechts voor zes projecten, waaronder de bekende Vleeshal, het overtuigende bewijs dat zij van zijn hand zijn. Volgens Van der Blom vormen deze onbetwiste werken echter minder dan een derde van het thans nog aanwezige werk van De Key en een vijfde van zijn totale werk. Met de onomstreden werken als uitgangspunt heeft de auteur het Haarlemse monumentenbestand aan een onderzoek onderworpen, waarbij hij als het ware als een detective door middel van een methode die hij zelf omschrijft als een mengsel van documentaire, stijlkritische en materiaalkritische benaderingen op zoek is gegaan naar het werk van De Key. De resultaten van dit onderzoek vormen de hoofdmoot van dit boek. Van der Blom maakt op overtuigende wijze aannemelijk dat het werk van De Key wordt gekarakteriseerd door een aantal unieke kenmerken, zoals de tudorboog, die De Key uit Engeland kende, en dat aan de hand daarvan van een totaal van twintig werken kan worden aangenomen dat ze van zijn hand zijn. Van der Blom behandelt ze één voor één en gaat daarnaast in op verdwenen en niet-uitgevoerde werken. Ook besteedt hij aandacht aan werken die waarschijnlijk hun oor-